

NUTQ VA UNING XARAKTERLI XUSUSIYATLARI

*S.D. Tursunkulov,
SamDCHTI o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy lingvistika, “diskurs” tushunchasi haqida tahlil, nutqning eng muhim xususiyatlari, ekzistensial aloqaning ayrim mulohazalari keltirilgan.

Kalit soʻzlar: nutq, matn, diskurs, ekzistensial aloqa, badiiy adabiyot, badiiy uslub, stilistika

Zamonaviy lingvistik adabiyotda topish mumkin nutqning ko'plab ta'riflarini. Polisemik tushuncha bo'lish, nutq tez-tez muhokama mavzusiga aylanib, munozaralarga sabab bo'ldi talqin qilish.

U dixotomiyaga yangi element qo'shdi F. de Sossyur tomonidan taklif qilingan “til-nutq” - uning fikricha, nutq fikr, nutqda tilni aktuallashtiradi¹. Biroq, 70-yillarga qadar keng tarqalgan nutq tushunchasi ishlatildi matn va nutqning sinonimi. M.Fuko fikricha, nutq til va haqiqat, lugʻat va tajriba².

Ushbu bobda biz “diskurs” tushunchasini aniqlaymiz va uning tipologiyasini Gollandiyalik olim T.A.ning asarlarida van Deyk taqdim etdi nutqni murakkab tuzilgan hodisa sifatida keng tushunish ma'ruzachi o'rtasida yuzaga keladigan muloqot holati ma'lum bir kontekst, vaqt va ma'lumotni qabul qilish bo'sh joy. Tor ma'noda, bu og'zaki yoki yozma matn, qachon faqat bitta og'zaki komponent mavjud³.

T. A. van Deyk, shuningdek, nutq o'zlashtiradi, deydi tarixiy davr madaniyati va mentaliteti, xususiyatlari va ishtirokchilari aloqa va sharoitlarni aytish kerakki, bu jarayonda “diskurs” tushunchasi paydo bo'lgan matn

¹ Buysens E. Les langages et le discours. – Bruxelles, Office de Publicite, 1943. – 17-23 pp

² Савельева Е.Б. О взглядах Мишеля Фуко на теорию дискурса // Вестник Московской международной академии. – 2015. – №2. – С. 34

³ Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008. – P. 39.

lingvistikasini rivojlantirish va uni o'rganish predmetini kengaytirish. Diskurs "nutq" va "matn" atamalari bilan birga tushuniladi.

Demak, tilshunoslikda "diskurs" tushunchasi kalit orqali ifodalanadi "matn" atamasi, nutqqa nisbatan uning elementar tarkibiy birligi (fragmenti)⁴. Boshqacha qilib aytganda, nutq matnlarni ma'lum bir narsa bilan birlashtirgan murakkab murakkab matn umumiy tamoyil⁵.

Aksariyat tilshunos olimlar (V.I. Karasik, N.D. Arutyunova, V.A. Zvegintsev) nutq bo'lishi mumkin emasligiga qo'shiladi kommunikativ natija, chunki bu nutq harakati, jarayon so'zlovchining o'z nutqida niyatlarini ifodalash, shuningdek, ularni idrok etish muayyan muloqot sharoitida tinglovchilar. Boshqacha aytganda, asosiy tan olingan lingvistik kommunikativ funktsiya. Har qanday nutq doirasida, unga kiritilgan matnlar bo'lishi mumkin rasmiy ravishda mustaqil, lekin ko'pincha bir-biriga birlashadi.

Bu oldingi matnning postpozitsiyasi ekspozitsiyaga aylanadi keyingi muayyan nutq bir qatorning bir qismi bo'lishi mumkin shaxsiy nutqni tashkil etuvchi nutqlar. Nutqning eng muhim xususiyati uning aloqasi paydo bo'ladi. Karasik nutqni ochiladigan matn sifatida belgilaydi aloqa shartlari. Bu tushuncha tahlilga qaratilgan kommunikativ vaziyatdan kelib chiqadigan ma'lumotlar va matnda ko'rsatilgan ma'lumotlarga mos keladi. N.D. Arutyunova nutqni izchil matn sifatida tushunadi va pragmatik ma'lumotlar majmuasi bilan haqiqiy hayot nutqiga singib ketgan, ekstralingvistik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar⁶. S.K.ning so'zlariga ko'ra. Gural, nutqni, deb tushunish kerak lingvistik faoliyat uning muayyan ijtimoiy sohada rivojlanish dinamikasida kontekst, shuningdek, ushbu faoliyat natijasiga Makarov M.L. ishonadi.

Bu nutqni og'zaki ravishda taqdim etilgan va tushunilgan hamma narsa deb hisoblash mumkin muayyan sharoit va davrdagi muayyan ijtimoiy guruh. Ilmiy adabiyotlarda diskurs degan fikr ham mavjud umumiy mavzuga ega matnlar majmuasi, ularning har biri idrok etiladi muayyan voqelikning lingvistik

---

⁴ Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – С. 27.

⁵ Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 19

⁶ Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 136.

korrelyatsiyasi sifatida⁷. Bugungi kunga kelib, turlarni asoslashda turli xil yondashuvlar mavjud nutq. Masalan, V.V. Krasnix, milliy mavzudagi nutqlarni ta'kidlaydi belgisi (rus, ingliz, nemis va boshqalar)⁸.

Karasikning fikricha, nutqning shaxsiy (shaxsiy yo'naltirilgan) va institutsional turlari mavjud. Shaxsiy ravishda nutq boy ichki dunyoga ega bo'lgan so'zlovchining shaxsiyatini taqdim etadi institutsional - shaxs ba'zilarining vakiliga aylanadi ijtimoiy institut. Birinchi turdagi nutq kundalik va bo'linadi ekzistensial nutqlar⁹. Kundalik hayotda muloqot tanishlar o'rtasida sodir bo'ladi va pastga tushadi ijtimoiy aloqalarni saqlash va kundalik muammolarni hal qilish.

Ekzistensial aloqa, o'z navbatida, asosan monolog va badiiy asarlarni o'z ichiga oladi va falsafiy va psixologik matnlar bizning tadqiqotimizda biz ushbu turni ko'rib chiqamiz ekzistensial nutq (V.I. Karasik tasnifi bo'yicha) badiiy nutq.

Bu filologlarning qiziqishini uyg'otadi badiiy adabiyot pragmatik maqsadga ega va ifodalaydi muayyan ekstralingvistik sharoitlarda namoyon bo'ladigan harakatdir kommunikatsiyalar. N.D.ning so'zlariga ko'ra. Arutyunova, adabiy ijod, shuningdek kundalik muloqot muallif kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi, kommunikativ sozlamaning, adresatning va o'ziga xoslikning mavjudligi estetik ta'sir. Tilshunoslik etarli darajada imkon beradi katta hajmli badiiy asarlarni tahlil qilish va turli xil nutqiy harakatlar.

Qabul qiluvchining taassurotlari aniq aqliy operatsiya o'zini qayta qurish dirijyori sifatida namoyon bo'ladi badiiy asarning hikoya chizig'i bo'ylab hayot. Badiiy nutq universal xususiyatlar bilan tavsiflanadi, o'zaro ta'sir ishtirokchilarini o'z ichiga oladi, fazoviy-vaqt tashkilot (xronotop), hikoya maqsadlari va strategiyalari, shuningdek, janr navlari. Ammo bu turdagi nutqning o'ziga xos xususiyati ham bor xususiyatlar, jumladan antropotsentrizm, tasvir, fantastika, hissiyot va boshqalar¹⁰. pragmatik vaziyatning ishtirokchisi. Uning uchun asosiy

---

⁷ Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Поликодовость. Интертекстуальность. Интердискурсивность. – М.: URSS, 2009. – С. 26-27.

⁸ Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2001. – С. 200.

⁹ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – С. 100.

¹⁰ Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 96

narsa xabar qilingan narsaga o‘ziga xos munosabat emas, balki matnning ijtimoiy-madaniy ma‘nosi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buysens E. Les langages et le discours. – Bruxelles, Office de Publicite, 1943. – 17-23 pp
2. Савельева Е.Б. О взглядах Мишеля Фуко на теорию дискурса // Вестник Московской международной академии. – 2015. – №2. – С. 34
3. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008. – P. 39.
4. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во МГУ, 1976.– С. 27.
5. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 19
6. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 136.
7. Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Поликодовость. Интертекстуальность Интердискурсивность. – М.: URSS, 2009. – С. 26-27.
8. Туробов, А. (2016). Қўшма сўз компонентлари хусусида. Иностранная филология: язык, литература, образование, 1(4), 55-57.
9. Туробов, А. (2019). Қадимги ҳинд тилшунослиги хусусида айрим мулоҳазалар. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (71)), 21-24.
10. Туробов, А. (2020). Ог „заки ва ёзма нутқ хусусида. Иностранная филология: язык, литература, образование, (3 (76)), 15-16.